

УДК 37.032:159.923.2

А.Е. Бойко, м. Київ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто різні наукові підходи до розуміння проблеми самовираження особистості; на основі аналізу філософських та психолого-педагогічних джерел уточнено зміст поняття "самовираження" особистості.

Ключові слова: вираження, самовираження особистості, активність, внутрішній світ, потреби, можливості.

Однією з ключових потреб особистості є прагнення знайти свій шлях, своє місце в житті, знайти себе серед інших. Конфлікт між потребою виразити себе і страхом, що оточуючі не зрозуміють цього, є одним з основних перешкод на шляху становлення молодого покоління. Високий рівень вимог та швидкий темп сучасного життя вимагає від дорослих запропонувати підростаючій особистості чіткі та зрозумілі орієнтири для того, щоб допомогти їй реалізувати у вчинках свою індивідуальність, конструктивно підійти до вирішення практичних життєвих проблем. Досягненню цієї мети сприяє особистісно орієнтоване виховання як освітня філософія нового типу, адже саме таке виховання спрямоване на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне і відповідальне самовираження.

Дослідження проблеми самовираження особистості носить міждисциплінарний характер, оскільки воно відбувається у філософському, психологічному та педагогічному аспектах. Філософське осмислення з'ясування природи процесу самовираження особистості знайшло своє відображення в роботах філософів О.А. Ази, В.П. Андрущенко, Г.О. Балла, М.І. Горлача, П.С. Гуревича, І.Ф. Надольного та ін. Психологічні та педагогічні засади сутності самовираження особистості та вікових особливостей у зазначеному контексті закладено в наукових доробках К.А. Абульханової-Славської, І.Д. Бега, Л.І. Божовича, Л.С. Виготського, М.В. Гамезо, В.В. Давидова, Г.С.Костюка, О.Л. Кононко, Д.І.Фельдштейна та ін.

© А.Е. Бойко, 2010

Актуальність даної проблеми зумовлена тим, що головною умовою становлення особистості є намагання знайти свій шлях для самовираження, компенсувати недоліки перевагами, визнати сильні сторони інших не на шкоду власному “Я”. З огляду на це, самовираження особистості виступає основою самореалізації та самоствердження людини впродовж всього її існування.

Метою статті є теоретичний аналіз різних наукових підходів щодо розкриття сутності феномену “самовираження” особистості.

У науковій літературі щодо розкриття змісту категорії “самовираження” зустрічаються різні підходи, але перш ніж їх проаналізувати, вважаємо за необхідне з'ясувати сутність поняття “вираження”. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке тлумачення цього терміну: “виявляти, показувати що-небудь певними ознаками, діями і т. ін” [4, с. 147]. Дослідження А.Ф. Лосева розкривають сутність поняття “вираження” як активне спрямування внутрішнього в бік зовнішнього, певна активна трансформація внутрішнього у зовнішнє, які виступають поєднанням двох планів існування особистості. Причому внутрішнє є сутнісним, а зовнішнє сприймається іншими [6].

Ми поділяємо думку І.Ф. Надольного, який вказує, що активність спонукається як внутрішніми, так і зовнішніми регуляторами поведінки. До внутрішніх регуляторів активної дії людини він відносить потреби, інтереси, мотиви, наміри тощо. Серед ціннісних орієнтацій людини виділяє орієнтації на самовираження, самоствердження, самореалізацію, самодіяльність [10, с. 468].

Поняття “самовираження” великим тлумачним словником сучасної української мови трактується як дія за значенням самовиражатися, тобто “розкривати своє “Я”, свою індивідуальність; виявляти (переважно у художній творчості, в художньому образі) свої думки, настрої, переконання” [2, с. 1098]. У психологічному словнику категорія “самовираження” визначається як “відреагування зовні своїх внутрішніх почуттів, переконань, настанов і т. ін.; будь-яка поведінка, що здійснюється для чистого задоволення особистості” [7, с. 142].

Поняття “самовираження” за А. Ребером, розуміється як відображення зовні своїх внутрішніх почуттів, переконань, установок, будь-яку поведінку, яка здійснюється для чистого задоволення індивіда, особистісну форму активності, що формується і розвивається у спілкуванні і діяльності, має зв’язок з потребами особистості в суспільному визнанні, самоствердженні, саморозкритті, самореалізації [3].

Виходячи з наведених визначень, можна констатувати, що в основі процесу самовираження лежить активність, прагнення особистості до реалізації себе. Тому, досліджуючи проблему самовираження особистості, нам необхідно з’ясувати також значення категорії “активність”.

Насамперед зазначимо, що активність – це загальна форма існування людини як суб’єкта життя, умова реалізації нею своїх потенційних можливостей, джерело її неперервного розвитку. З іншого боку, активність є властивістю організму і психіки, що залежить від зовнішніх і внутрішніх умов; властивість особистості, яка виявляється в “діяльному ініціативному ставленні до навколишнього світу і себе” [3, с. 21], Діяльність розглядається як притаманна саме людині форма активності, як вираження її активного ставлення до навколишнього світу. Кожна людина сама обирає напрями своєї активності, аби вони відповідали її особливостям (Б. Ананьєв).

У контексті нашого дослідження доцільним є вивчення наукового підходу К.А. Абульханової-Славської, яка під самовираженням розуміє той “спосіб, яким людина реалізує себе як особистість в діяльності, в спілкуванні, у вирішенні життєвих проблем” [1, с. 99]. Головною умовою самовираження як установки адекватності, яка визначається у більшості випадків самою особистістю, між внутрішнім світом (його запитами, орієнтирами, цінностями) і зовнішнім способом вираження внутрішнього світу, є безперервний рух до реальної суспільно і особисто значущої мети, наявність перспективи зростаючої особистості [1, с. 108].

Зауважимо, що К.А. Абульханова-Славська акцентує на тому, що самовираження має різні ступені зрілості, тобто вона має свою специфіку на різних вікових етапах. Так, на ранніх етапах самовираження, як правило, проявляється у формах

демонстрації свого “Я”. Етап особистісного самовираження, на якому прояви себе перетворюються в дійсну потребу адекватного і сутнісного вираження свого “Я”, вже вважається зрілою формою самовираження. Особистість починає виробляти свою манеру поведінки, шукає свій стиль мовлення і, головне, намагається виразити себе в житті, вчинках, справах. Це засвідчує той факт, що потреба у самовираженні стає потребою у вираженні свого істинного, а не вигаданого “Я”. Поки образ внутрішнього “Я” не сформувався, самовираження знаходиться на стадії –демонструвати ще немає чого). Чим нижче людина оцінює саму себе, тим важливішим для неї є момент зовнішньої виразності. Труднощі самовираження починаються з таких простих явищ, як сором’язливість, невпевненість у спілкуванні, що є лише зовнішньою формою, яка приховує невпевненість [1].

К.А. Абульханова-Славська уточнює, що самовираження, як конкретна форма активності, може переходити у внутрішній, прихований план за умови нереалізованості людини. Якщо своєчасно нереалізована активність здатна до свого відродження на нових етапах, то нереалізована форма самовираження відходить у внутрішній план назавжди. Іншими словами, коли нереалізоване самовираження переходить у той чи інший комплекс, відбуваються такі зміни у внутрішньому світі людини, як неадекватна самооцінка, невпевненість у собі або навпаки – наполегливе домагання визнання своєї виключності [1, с. 105].

Важливе місце у вивченні проблеми самовираження, на нашу думку, займає науковий доробок О.Л. Кононко. Активну діяльність людини, що передбачає максимальне використання і розвиток її задатків та можливостей, вона визначає як особистісне самовираження. Особистісне самовираження виявляється в активній діяльності людини і дозволяє їй в предметно-практичних видах діяльності максимально використати свої задатки і можливості, реалізувати свою індивідуальну своєрідність, продемонструвати особистість. Досліджуючи цей феномен, О.Л. Кононко вказує, що домагання виступають суттєвим аспектом самовираження і є життєвою активністю

особистості. Домагання є особистісним вираженням потреб, прагнень суб'єкта життя. Домагання можуть усвідомлюватися або не усвідомлюватися людиною, проте за всіх умов вони наділені великою спонукальною силою. Сукупність особистісних домагань становлять вимоги, очікування, наміри, прагнення, цілі людини [5, с. 32].

Варто підкреслити, що прагнення демонструвати себе іншим, вимагає від особистості вибору різних тактик поведінки, тому самовираження може виявлятися як в суспільно значущій формі, так і в асоціальній. Потреба у самовираженні виникає вже в ранньому онтогенезі, поступово змінюючись, вона набуває нового змісту у підлітковому та юнацькому віці, оскільки прагнення до самовираження є основною потребою старшокласників, підкріпленою стійким бажанням до суспільного визнання, активним виявленням своїх здібностей у діяльності та спілкуванні.

Тому у зазначеному контексті заслуговує на увагу типологія, запропонована Д.Н. Узнадзе, згідно з якою виділяють декілька способів самовираження особистості: вираження людиною в зовнішній поведінці того, що вона реально відчуває; утруднення в зовнішньому вираженні свого внутрішнього стану, що вимагає від неї докладання певних зусиль; вираження в однотипних ситуаціях поведінки, протилежної за очікувану; постійне занурення особистості у своєму внутрішньому світі і при необхідності лише зовнішнє пристосування до ситуації [8].

Осмислення процесу розкриття та вираження себе, своєї індивідуальності дає можливість трактувати цей феномен як постійне розширення людських можливостей в ході її розвитку. Процес самовираження допомагає людині комплексно подати себе і свою діяльність іншим людям і одержати від цього задоволення, пережити ситуацію успіху.

Крім того, треба зауважити, що між самовираженням і потребами у суспільному визнанні існує взаємозв'язок, що виражається у самоствердженні, самовизначенні та самореалізації особистості. Вони виступають важливими мотивами самовираження. Так, без суспільного визнання людина втрачає тонус життя і діяльності, почувається

нешасною. Самоствердження, як прагнення до високої оцінки і самооцінки, стимулює людину до самовдосконалення, самовиховання, обумовлює відповідні прояви у певних поведінкових ситуаціях, діяльності. На думку І.Д. Беха, самоствердження може виражатися як у суспільно корисній поведінці, прагненні усім сподобатись, так і в протиставленні своїх ціннісних орієнтацій іншим [2, с. 176]. Особливе місце в побудові міжособистісних відносин, як зазначає автор, займає самопрезентація як процес представлення себе у відношенні соціально і культурно прийнятих способів дій і поведінки. Цей процес базується на використанні певних стратегій, розроблених для того, щоб формувати думки інших про себе. Вихованець зацікавлений у тому, щоб постати перед іншим у найкращому світлі. В такому випадку спостерігається прагнення особистості до демонстації найбільш сприятливих особистісних якостей і приховування несхвальних рис. Одним з мотивів самопрезентації може бути побудова найбільш прийнятної і раціональної програми задумів щодо наближення до значущої особи та пристосування до схвалювальних якостей.

Так, самовизначення – це, в першу чергу, усвідомлення людиною самої себе, виявлення нею своїх можливостей як особистості. Самоствердження і самовизначення, поряд з виконанням мотиваційної функції стосовно самовираження особистості, є, водночас, регуляторами механізму цього процесу.

Отже, результатом процесу самовираження особистості має виступити самореалізація, самовизначення та самоствердження людини. У даному контексті важливим для нашого дослідження є твердження І.Д. Беха, яке вказує, що “провідна виховна позиція має передбачати створення такого соціокультурного середовища, яке забезпечило б оптимальні можливості самовираження вихованця, його самоутвердження, прояву його таланту” [2, с. 337].

Слід наголосити, що процес формування особистості призводить до високої потреби у самовираженні, в апробації своїх можливостей. Д.І. Фельдштейн стверджує, що особистість намагається розкрити себе, протиставити себе іншим, виразити власну позицію щодо інших людей, отримавши від них визнання

її незалежності, зайнявши при цьому активне місце в різноманітних соціальних відношеннях, де її “Я” виступає нарівні з іншими, що забезпечує розвиток у дитини нового рівня самопізнання себе в суспільстві [9, с. 145].

На думку Д.І. Фельдштейна, самореалізація людини як особистості полягає в розгортанні оптимальної можливості відтворення можливостей людського роду [9, с. 10]. Самовираження, пов'язане з образом свого “Я”, з самопізнанням своїх можливостей, із співвідношенням їх зі своїми потребами, відрізняється від самореалізації в житті, коли пізнання закінчено і потрібно будувати всю цілісність своїх зовнішніх взаємодій з світом. Можливість повного, гармонійного поєднання самовираження і самореалізації залежить як від сформованості образу “Я”, так і від особистої готовності організувати, забезпечити всю сукупність зовнішніх умов самореалізації. Ці дві умови необхідні для того, щоб самовираження і самореалізація адекватно співіснували у всіх аспектах [9, с. 100].

Отже, вищезазначені теоретичні положення дають змогу розкрити сутність поняття феномену самовираження особистості. Самовираження є тим способом буття, який сприяє особистості реалізувати себе у різних видах предметно-практичної діяльності, вирішуючи при цьому певні життєві проблем. Фактично, це вираження особистістю свого внутрішнього світу, свого “Я”, потреба особистості заявити про свої прагнення, можливості, ставлення до інших.

Таким чином, узагальнення наукових підходів дає підставу прийти до висновку, що проблема самовираження особистості завжди була в центрі уваги дослідників, але актуальною є саме в сучасній соціокультурній ситуації, коли у життя впроваджується особистісно орієнтована парадигма освіти. На основі аналізу наукової літератури нами уточнено сутність категорії “самовираження” як форми активності особистості, що формується і розвивається в процесі різних видів діяльності та передбачає актуалізацію і максимальне використання її задатків та можливостей.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення проблеми самовираження особистості в її творчій діяльності, що є сприятливою сферою для забезпечення прагнення людини якомога повно виявити і розвинути свої особистісні можливості.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех // Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – Кн. 2. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Большой толковый психологический словарь : основные термины и понятия по психологии и психиатрии : [в 2-х т.] / Артур Ребер. – М. “ Т. 2 : П”Я. “ 2003. “ 560 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусел. – К. : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
5. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : [монографія] / О. Л. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
6. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура / редкол. : Т. И. Айзерман, П. П. Гайденко, Л. И. Греков. – М., 1991. – С. 21-186.
7. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
8. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 431 с.
9. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности / Фельдштейн Д. И. – М. : Изд-во Инст. практич. психол., Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996. – 512 с.
10. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2000. – 624 с.

Рассмотрены различные научные подходы в понимании проблемы самовыражения личности; на основе анализа философских, психолого-педагогических источников уточнено содержание понятия “самовыражение” личности.

Ключевые слова: выражение, самовыражение личности, активность, внутренний мир, потребности, возможности.

The article is devoted to the different approach to the problem of self-expression of personality. The notion “self-expression” of personality is specified by the analysis of the philosophical, psychological and pedagogical sources.

Keywords: expression, activity, self-expression of personality, necessities, inner life, capabilities.